

Biblio3WREVISTA BIBLIOGRÁFICA DE GEOGRAFÍA
Y CIENCIAS SOCIALES

Universidad de Barcelona.

ISSN: 1138-9796.

Depósito Legal: B. 21.742-98

Vol. XX, núm. 1.126

15 de julio de 2015

Geografia, literatura i viatge

Joan Nogué i Font

Universitat de Girona

joan.nogue@udg.edu

Geografia, literatura i viatge (Resum)

Estem davant d'un procés de reencontre i de redescobriments del lloc, i això és el que explica el creixent interès per esbrinar com s'insereix la literatura en l'espai geogràfic i com es representen els llocs en els textos literaris. La relació entre geografia i literatura és bidireccional i el fil conductor d'aquesta relació és el viatge. El viatge, *per se*, té un atractiu especial i ha transpirat, transpira i transpirarà sempre una certa aureola mítica i llegendària, a més d'haver estat i de seguir essent fonamental en la pràctica geogràfica. En aquest context, convé preguntar-se si les monografies geogràfiques convencionals i canòniques, escrites per geògrafs i geògrafes a partir de l'experiència viatgera, són realment 'objectives', en el sentit que no s'han vist influïdes per l'experiència viatgera del propi autor, quelcom que es dona per suposat en el cas dels autors de llibres de viatge.

Paraules clau: geografia, literatura, viatge, lloc.**Geography, literature and travel (Abstract)**

We are undertaking a process to re-encounter and rediscover the place, which is what explains the growing interest in finding out how literature is inserted into the geographic space and how places are represented in literary texts. The relationship between geography and literature runs both ways and the guiding thread of this relationship is travel. Travel in itself has a special attraction and has been, is and will always be surrounded by a certain mythical and legendary aura, in addition to having been and continuing to be essential to geographical work. In this context, it is worth asking if conventional and canonical geographical monographs written by geographers based on travel experience are truly 'objective' in the sense that they were not influenced by the travel experience of the author, something taken for granted in the case of the authors of travel books.

Keywords: geography, literature, travel, place.

Fa anys, fa segles, que existeix un estret lligam entre la geografia i la literatura i, en comptes d'esmoreir-se, d'apaivagar-se, hom diria que en els darrers anys s'ha reforçat, s'ha revigoritzat. Es multipliquen a tort i a dret, en tots els països i latituds, el nombre de treballs consagrats a aquest lligam. I no només en l'àmbit acadèmic i científic, sinó també en l'àmbit social i cultural. A la Universitat de París-La Sorbona, Michel Collot i Julien

Recibido: 10 de mayo de 2014

Devuelto para revisión: 20 de abril de 2015

Aceptado: 10 de mayo de 2015

Knebusch han creat fa poc el grup de recerca 'Écritures de la Modernité. Vers une Géographie Littéraire'¹, amb un web molt complet i un programa de recerca molt actiu. Per no parlar del Grup d'Innovació Docent de la Universitat de València Geografies Literàries, que va ser l'encarregat d'organitzar, l'abril del 2012, el I Congrés Internacional Geografies Literàries. I, si ens poséssim a detallar els instituts d'investigació i les càtedres universitàries que només al nostre país s'han creat els darrers anys a l'entorn d'aquest tema, aquest article s'allargaria de manera notable: la Càtedra Verdaguer d'Estudis Literaris de la Universitat de Vic, la Càtedra de Patrimoni Literari Maria Àngels Anglada - Carles Fages de Climent de la Universitat de Girona, etc., etc. El mateix succeeix en l'àmbit de les iniciatives socials i culturals a l'entorn d'aquesta temàtica: s'han disparat les rutes literàries arreu, proliferen les publicacions -dos exemples remarcables: l'*Atlas literari de les terres de Girona*² i els volums de la col·lecció "Geografia Literària", de Proa³-, emergeixen les iniciatives 2.0 (com el projecte de Mapa Literari Català⁴ o l'Atlas Literari d'Europa⁵), s'enforteixen les xarxes de patrimoni literari, com la ben coneguda xarxa d'Espais Escrits⁶ (un nom ben geogràfic, tot sigui dit de passada), etc., etc. I, si traiem el nas nord enllà, el panorama és encara més ric. Vet aquí la 'Fédération des maisons d'écrivains et des patrimoines littéraires'⁷ francesa, per exemple. O la lloable tasca de divulgació del patrimoni geogràfic literari que, a Anglaterra, porten a terme l'English Heritage i el National Trust, entre d'altres institucions. Les geografies literàries, per tant, tenen molt bona salut, raó per la qual m'atreveixo a aventurar una llarga vida a aquesta línia de recerca, a cavall entre la geografia i els estudis literaris.

Què està passant? A què és deguda aquesta bona salut? Apuntaré una resposta *no* com a crític literari o estudiós de la literatura, sinó com a geògraf. Més enllà del renovat interès per les qüestions patrimonials tan propi de les nostres societats postindustrials i de serveis i més enllà de l'evident atractiu turístic -i, per tant, econòmic- de moltes d'aquestes iniciatives, crec que hi ha una causa més profunda, que explica també l'aparició d'altres línies de recerca i d'altres processos i fenòmens socials en els quals en aquest text no podem entrar. Em refereixo al fet que estem davant d'un procés de reencontre, de redescobriments del lloc -dels llocs- com a resultat d'un canvi de paradigma cultural (i, de fet, també social, econòmic i de valors) en el qual estem plenament immersos. Les clàssiques estructures materials i ideològiques que creïem infalibles s'estan esquarterant, estan perdent la seva aura de solidesa i de consistència. Els pilars del sistema de producció i de consum hegemònic mostren esquerdes, i el model de creixement i els valors socials imperants es veuen qüestionats per noves actituds davant l'entorn vital, davant el lloc, davant els llocs.

Alguna cosa passa, alguna cosa es mou en l'àmbit cultural, social, fins i tot ètic. I és aquest "quelcom", aquest canvi de paradigma assenyalat, el que en bona mesura explica que mirem els llocs d'una altra manera, molt més emocionalment. La modernitat ens va induir a pensar que l'espai geogràfic era un espai geomètric, quasi topològic, i que els llocs eren simples localitzacions, fàcilment identificables als nostres mapes a partir d'un sistema de coordenades que ens indicava la seva latitud i longitud. I ara ens adonem que això no és

¹ <http://geographielitteraire.hypotheses.org/>

² Aragó i Vilallonga, 2003.

³ Soldevila, 2009; 2010; 2013.

⁴ <http://www.mapaliterari.cat/>

⁵ <http://www.literaturatlas.eu/en/>

⁶ <http://www.espaisescrits.cat>

⁷ <http://www.litterature-lieux.com/>

exactament així, sinó que l'espai geogràfic és, fonamentalment, un espai existencial, conformat per llocs la materialitat tangible dels quals està tenyida, banyada d'elements immaterials i intangibles que converteixen cada lloc en quelcom únic i intransferible.

Ho sabíem. El món sempre ha estat així i els llocs sempre s'han viscut d'aquesta manera, però ho havíem oblidat. Ara, per fi, ho estem recuperant. Fins i tot els professionals de l'ordenació del territori i de la planificació urbana i regional ho estan redescobrint, perquè s'adonen que molts dels instruments d'ordenació i de planificació clàssics, convencionals, ja no funcionen, o —potser és més correcte dir-ho així— mostren serioses dificultats per donar resposta a les noves necessitats socials i als nous canvis culturals. I algunes de les polítiques de paisatge existents a Europa, que fins fa poc ens semblaven tan innovadores, no s'estan mostrant tan eficaces com esperàvem, potser perquè, en molts casos, no atacaven l'arrel del problema, sinó que, en el fons, eren unes polítiques de paisatge més aviat cosmètiques, que s'havien limitat a corregir, a camuflar, a embellir els excessos, els abusos d'intervencions desafortunades que mai van entendre el lloc en el qual s'implantaven, i on, de fet, mai no s'haurien d'haver implantat.

Definitivament, estem en transició cap a un nou escenari, encara no ben definit. I en aquest nou escenari assistirem al *retorn* de les emocions a l'espai públic i al reencontre amb els llocs, els punts que estructuren l'espai geogràfic, que el cohesionen, que li donen sentit⁸. D'aquí emanen, crec jo, la creixent espacialització de les formes poètiques i de les estructures narratives, així com el desplegament de moltes pràctiques artístiques lligades als llocs, als paisatges, com el *land art* i tots els seus equivalents més contemporanis. Per no parlar de la creixent fascinació de molts artistes contemporanis pel mapa, aquest objecte geogràfic aparentment —*només* aparentment— neutre i objectiu, que ens interpreta i ens situa en el món. Això és el que explica, des del meu punt de vista i tornant al nostre tema, el creixent interès per esbrinar com s'insereix la literatura en l'espai geogràfic o com es representen els llocs en els textos literaris. I això és el que explica que Michel Collot⁹, a qui he citat més amunt, es preguntés si no estem assistint realment a l'aparició d'una nova disciplina: la geografia literària.

Potser com a disciplina —o subdisciplina— la geografia literària seria relativament nova, però no els préstecs entre la geografia i la literatura, que són antiquíssims, i enormement enriquidors, malgrat que estem confrontant i relligant dos discursos aparentment allunyats: el de la ciència (el de la ciència geogràfica) i el de l'art (és a dir, el de la literatura, el de la creació literària). Qui sap si, com sempre he defensat, és precisament en els terrenys limítrofs entre l'art i la ciència, conformats per membranes de geometria variable, on aquells llenguatges que semblaven incompatibles vistos des dels nuclis corresponents, deixen ara de ser-ho, i el diàleg esdevé possible i plàcid. Aquesta és la màgia de les perifèries, dels perímetres: en els territoris híbrids, en els terrenys fronterers, és on la confluència i l'alternança de mirades diferents, però complementàries, esdevé factible. La geografia és una ciència, sí, però és també un art, l'art de desxifrar l'escriptura humana (mai més ben dit) sobre la Terra.

A voltes, la figura del geògraf s'ha capbussat de ple en el terreny literari, fins i tot intentant separar nítidament —si és que això és possible— els dos mons. Julien Gracq¹⁰, per exemple, era geògraf de professió i va esdevenir escriptor. En aquestes dues facetes va arribar a

⁸ Nogué, 2010.

⁹ Collot, 1997; 2005; 2011.

¹⁰ Gracq, 1951.

transfigurar-se, a adoptar dues personalitats i dos noms diferents segons si parlava el geògraf o l'escriptor¹¹. I no és una metàfora: poca gent sap que Julien Gracq era el seu nom artístic, i no el seu nom real, que era Louis Poirier. En la majoria d'ocasions, però, el geògraf-escriptor actua com una sola persona i com un sol professional: esdevé escriptor escrivint sobre geografia. Dit d'una altra manera, els seus textos geogràfics són d'una qualitat literària tan extraordinària (i aquesta no és la norma, acceptem-ho) que passen a ser —també— textos d'alt valor literari. Es el cas d'Alexander von Humboldt, del geògraf anarquista Elisée Reclus, de Paul Vidal de la Blache, l'autor del *Tableau de la Géographie de la France*¹², llibre qualificat per Anne Buttimer¹³ com la Mona Lisa de la geografia francesa, de John K. Wrigth, de J. B. Jackson, de l'italià Eugenio Turri, de Yi-Fu Tuan (els textos geogràfics del qual són sempre ressenyats a *The New Yorker*, la prestigiosa revista cultural nord-americana, a més de ser-ho en les revistes acadèmiques corresponents), de Manuel de Terán i de tantes desenes d'altres.... Sense anar més lluny, de Pau Vila, a qui, en tornar de l'exili, es concedeix el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, un guardó reservat habitualment als escriptors i lletraferits, i no pas als científics.

Sí, la geografia s'ha capbussat en la literatura... però molt més encara ho ha fet la literatura en la geografia. Són tants els exemples en aquest sentit que necessitaríem moltes més pàgines per fer-ne només cinc cèntims. La influència geogràfica és notabilíssima en les obres de Rousseau, de Novalis, de Ruskin, de Verne (molts dels personatges de les seves novel·les són geògrafs, per cert), de Conrad, de Stevenson, de Hesse, de Steinbeck, de Magris, etc., etc. Influència notabilíssima, en efecte... Tant com ha influït i està influïnt la literatura en la nostra percepció dels llocs, dels paisatges, de les ciutats del món, a les que visitem influenciats per un o altre escriptor. Vet aquí l'Estocolm de Stieg Larsson o el Dublín de James Joyce.

A Catalunya, les relacions entre geografia i literatura són paradigmàtiques en els casos de Jacint Verdaguer, de Josep Pla, de Mercè Rodoreda, de Maria Àngels Anglada i de tants i tants altres. Sense oblidar —perquè cometriem un greu error— les noves generacions d'escriptors i novel·listes, que ja no s'inspiren en els mateixos paisatges, sinó més aviat al contrari. Serà en els escenaris urbans i metropolitans un pèl deixats de la mà de Déu on aquests joves escriptors trobaran els entorns ideals per encabir-hi les seves trames i els seus personatges. Ho veiem en Toni Sala a *Rodalia*¹⁴ o, més recentment, en Vicenç Pagès a *Dies de frontera*¹⁵, on, de nou (i no per casualitat), el personatge central és un professor de geografia que es belluga en un dels escenaris geogràfics postmoderns més trinxats, caòtics i un punt surrealistes que ens envolten: el del tram Figueres - la Jonquera.

Quin és el fil conductor, el pal de paller d'aquestes relacions bidireccionals entre geografia i literatura? El viatge, el relat del viatge, la narrativa del viatge. Viatges reals, viatges imaginats, viatges que semblen reals però que no ho són ben bé, com ha posat de manifest Xavier Pla¹⁶ en relació amb els relats viatgers de Josep Pla. I fins i tot viatges cap a la introspecció, la meditació, és a dir viatges *a-tòpics*. És normal que sigui així perquè el viatge, del tipus que sigui, és i ha estat fonamental en l'experiència geogràfica, en la pràctica geogràfica. Per a la geografia, el contacte directe amb la realitat que es pretén

¹¹ Boyer, 2007.

¹² Vidal de la Blache, 1903.

¹³ Buttimer, 1980.

¹⁴ Sala, 2004.

¹⁵ Pagès, 2014.

¹⁶ Pla, 1997.

estudiar és importantíssim, i això passa pel viatge, en el sentit més ampli de la paraula. El passeig, la sortida, l'excursió, el viatge són a la base de l'afer geogràfic i de la seva raó de ser i per això hi dedicaré les següents pàgines.

És normal i comprensible que sigui el viatge —encara que no només el viatge— qui relligui geografia i literatura perquè no hi ha dubte que el viatge, *per se*, té un atractiu especial i ha transpirat, transpira i transpirarà sempre una certa aureola mítica i llegendària. Viatjar és, en essència, moure's cap a un espai desconegut, encara que ningú no ens impedeix viatjar cap a l'espai conegut, cap a l'espai on consumim la nostra quotidianitat. Però, perquè aquest desplaçament a aquest espai conegut sigui quelcom més que un simple acte de mobilitat funcional, haurem de ser capaços de recrear artificialment l'imprevist, l'inesperat, la sorpresa. Podem aconseguir-ho, però no és fàcil, perquè, en general, experimentem l'autèntica sensació de viatjar quan els nostres paisatges quotidians, carregats de símbols culturals que ens recorden la pertinença a un espai i a un temps concrets, són substituïts de cop i volta per altres paisatges, amb un clima, una vegetació, un color, una llum, unes olors, uns sons que ens sorprenen i a voltes ens colpeixen. Traspasar els límits de l'espai conegut no és un acte corrent. El que és corrent és moure's en un espai carregat de llocs familiars, de símbols culturals plasmats en el paisatge. Es tracta, de fet, del dualisme ancestral entre espai quotidià i no quotidià, entre espai conegut i desconegut, entre espai utilitzat i no utilitzat. El viatge és realment *viatge* —això és, un vi(r)atge existencial— quan es converteix en quelcom gratuït, lliure, no necessàriament associat a una finalitat concreta. És la mobilitat entesa com a font de llibertat i de transgressió, com a acte de rebel·lia fugaç i efímer contra els constrenyiments de la quotidianitat. Potser per això Antonio Tabucchi, fascinat pels llibres de viatge, els atorga el do d'oferir un més enllà plausible al nostre aquí difícilment suportable. El simple fet de viatjar ens incita, ens provoca, interroga el nostre ésser més insondable i, per això mateix, ens predisposa a mirar i a viure els nous llocs d'una altra manera. Certament, es pot viatjar als i entre els espais de la quotidianitat perquè, en el fons, com ens va ensenyar Marcel Proust (1913-1927), el repte no rau tant a descobrir nous paisatges, sinó a saber mirar d'una altra manera. Però també llavors descobrim nous paisatges: quan mirem d'una altra manera els paisatges de la vida quotidiana, en descobrim de nous i, per tant, hi 'viagem', efectivament.

Sigui com sigui, encara avui, quan el geògraf emprèn el viatge, porta aquesta motxilla al damunt, aquesta gran càrrega simbòlica associada al viatge, per més que l'embolcalli d'un cert científisme. De manera més desacomplexada, en el sentit que no pretenien separar la raó del sentiment ni l'explicació de la comprensió, els grans geògrafs de la història moderna ens han marcat el camí. Humboldt, el geògraf-viatger per antonomàsia, no concebia la pràctica geogràfica sense l'experiència viatgera. I, poc després d'ell i al llarg de tot el segle XIX i primer terç del XX, els grans geògrafs viatgers es vincularen a unes peculiars institucions que van fer del viatge —en aquest cas del gran viatge, del viatge a ultramar— la seva raó de ser. Em refereixo a les societats geogràfiques, unes entitats amb estrets lligams amb el poder polític i econòmic, encara que formalment independents. Les societats geogràfiques, molt vinculades a l'expansió colonial, com va mostrar ja fa anys i de manera magistral Edward Said¹⁷, van canalitzar la passió de l'època pel viatge a ultramar, als últims racons per descobrir d'aquest planeta. Oferien conferències i cursos, organitzaven expedicions geogràfiques, patrocïnaven o buscaven patrocïnadors per a aquestes expedicions, publicaven els seus resultats... Vivien, en definitiva, del viatge i per al viatge. N'hi havia desenes per tot Europa, en especial a les grans ciutats i en els països

¹⁷ Said, 1991.

amb més interessos colonials, com França i el Regne Unit. Les societats geogràfiques, molt amatents al desenvolupament productiu i mercantil del món colonial, van tenir un paper clau en el que Driver¹⁸ ha anomenat la creació de la “cultura de l’exploració”. Una història del viatge no pot obviar l’extraordinari fenomen representat durant més d’un segle i mig per les societats geogràfiques, les impulsores de les expedicions geogràfiques, pràctica recuperada avui per les geografies crítiques. Quan, per exemple, William Bunge¹⁹ organitza els seus famosos viatges d’estudi als barris baixos de Detroit o de Toronto, utilitza el terme *expedicions geogràfiques*, evocant, amb evidents dosis d’ironia, les expedicions geogràfiques als tròpics impulsades per les societats geogràfiques del XIX.

Però les societats geogràfiques no eren les úniques entitats vinculades al món del viatge. Per aquells mateixos anys aparegueren els clubs alpins i els centres excursionistes, amb una notable presència de geògrafs en els seus nuclis fundacionals. Els clubs alpins responen a l’aparició d’una nova estètica vinculada amb l’esport, l’higienisme, el contacte amb la natura, a diferència dels centres excursionistes, que hi afegeixen a tot això una dimensió més aviat cultural i científica i, en el cas català, en estret contacte amb els orígens del catalanisme polític. Va ser la indagació sobre els orígens i la necessitat d’establir un inventari general del país el que va conduir a un determinat sector de la societat catalana cap a l’excursionisme. No es tractava d’una activitat esportiva qualsevol. La motivació dels seus practicants era, fonamentalment, de caràcter patriòtic i cultural, com testimonia el nom originari del Centre Excursionista de Catalunya (‘Associació Catalanista d’Excursions Científiques’), fundat el 1876.

Estic parlant del viatge des de la perspectiva de la meva disciplina, que sempre ha entès el viatge com a part integrant de la seva pràctica. La geografia moderna, la d’aquests dos darrers segles, el XIX i el XX, ha enfortit moltíssim la relació amb el viatge que ja existia des de sempre, des de Ptolomeu i Heròdot, però molt probablement la immensa majoria dels geògrafs (sobretot els contemporanis), si els ho preguntessin, no qualificarien les seves descripcions geogràfiques com a relats de viatge, ni les englobarien en el gènere de llibres de viatge, ni que fos parcialment. Les qualificarien de monografies regionals, de geografies regionals o qualsevol altra denominació. I la raó ja es pot intuir: el temor, la reticència, al fet que la seva obra, que ells entenen com a científica, pugui ser considerada com a part d’un gènere literari, artístic i, per tant, amb excessives dosis de subjectivitat.

És cert que una descripció geogràfica canònica, acadèmica, d’un territori determinat segueix uns mètodes, uns passos i uns convencionalismes que no són els propis d’un relat de viatges escrit per un no geògraf. No és el mateix *La Cerdanya*, de Pau Vila²⁰, que *Un petit món del Pirineu*, de Josep Pla²¹. Però per què apliquem amb tota normalitat la deconstrucció que ens ensenyà el postestructuralisme al llibre de Josep Pla i no al de Pau Vila? ¿Podem afirmar amb absoluta rotunditat que en el segon cas se’ns transmet un coneixement objectiu de la realitat i en el primer, en canvi, això ja és més discutible? I estem comparant dos textos de qualitat literària i domini del llenguatge similars. ¿Les monografies regionals convencionals i canòniques, els llibres de geografia estàndard, escrits per geògrafs i geògrafes a partir de l’experiència viatgera, no s’han vist sotmesos a una certa transformació de la subjectivitat de l’autor com a resultat d’aquesta mateixa experiència viatgera, quelcom que donem per suposat en el cas dels llibres de viatge amb

¹⁸ Driver, 2000.

¹⁹ Bunge, 1966.

²⁰ Vila, 1926.

²¹ Pla, 1974.

majúscules? Tinc els meus dubtes. I crec que aquest és un debat en el que la comunitat científica de geògrafs no ha entrat a fons. I ho hauria de fer, perquè, altrament, caiem en errors quan analitzem les descripcions viatgeres d'altri. Les considerem, sovint, com a una font d'informació que, suposadament, ofereix un coneixement empíric i de primera mà d'una realitat geogràfica concreta, passada o present, quan sabem que això no és ben bé així.

El viatger incorpora en el seu relat geogràfic, inevitablement, elements de subjectivitat i ficció, fins i tot els seus propis mapes mentals, els seus imaginaris paisatgístics, que no sempre coincideixen amb els reals; o impressions sorgides de la lectura d'altres relats de viatge, que fan forat, la qual cosa ens portaria a reconèixer que, en bona mesura, la literatura de viatges incorpora un sistema híbrid de representacions culturals, molt condicionat pel perfil del viatger, que pot ser artista, escriptor, científic, explorador, comerciant, turista, diplomàtic, militar o missioner, entre molts d'altres possibles. Diferents mirades, diferents narratives. Infinitat de narratives.

La del geògraf o geògrafa no n'és una més? Segur que és la *real*, la *científica*? Se n'escapa d'allò que sovint critiquem d'alguns relats viatgers en el sentit d'haver contribuït, deliberadament, a crear i popularitzar determinats estereotips geogràfics i, en última instància, culturals? Les il·lustracions, els gravats, els dibuixos, les fotografies i fins i tot els mapes dels nostres textos geogràfics canònics expliquen tot el que han d'explicar o podrien explicar?

Tard o d'hora caldrà admetre que els nostres tractats de geografia són també –vulguin o no– una espècie de psicogeografies personals i socials. En aquests tractats els llocs semblen immòbils, però no ho són, perquè viatgen amb nosaltres a través de les emocions, raó per la qual, sota la nostra cartesiana cartografia, el que de veritat hi ha de subjacent és una cartografia emotiva. Potser resulta —i no ens n'havíem adonat— que els mapes no es recolzen tant sobre una base topogràfica, sinó més aviat autobiogràfica, és a dir sobre una xarxa suportada per nodes que estructurin la nostra memòria individual i col·lectiva. Els llibres de geografia generats a partir d'una experiència viatgera intensa i profunda de l'autor són capaços de transmetre'ns aquestes topografies de la vida quotidiana, encara que sigui de manera subtil, indirecta, per més que intentin soterrar-les amb un llenguatge científic i amb el recurs dels convencionalismes acadèmics corresponents. El missatge, però, ens arriba de manera molt més directa, clara i diàfana a través d'aquella literatura (també viatgera) que ha sabut captar el sentit del lloc, encara que les dosis de ficció siguin elevades.

Bibliografia

ARAGÓ, Narcís-Jordi; VILALLONGA, Mariàngela (ed.). *Atlas literari de les terres de Girona. Segles XIX i XX*. Girona: Diputació de Girona, 2003. 2 v. 1.203 p.

BOYER, Alain-Michel. *Julien Gracq, paysages et mémoire: des Eaux étroites à Un balcon en forêt*. Nantes: Cécile Defaut, 2007. 373 p.

BUNGE, William. *Fitzgerald: geography of a revolution*. Cambridge, Mass.: Schenkman Pub. Co., 1971.

BUTTNER, Anne. *Sociedad y medio en la tradición geográfica francesa*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1980. 242 p. (Ciencias Geográficas; 6). [Títol original *Society and milieu in the french geographic tradition* de 1971].

CARRERAS, Carles. *La Barcelona literària. Una introducció geogràfica*. Proa: Barcelona, 2003.

CARRERAS, Carles; MORENO, S. (eds.) *Llegint pedres, escrivint ciutats*. Barcelona: Editorial Pagès, 2009

COLLOT, Michel (dir.). *Les enjeux du paysage*. Brussel·les: Ousia, 1997. 368 p. (Recueil; 8).

COLLOT, Michel. *Paysage et poésie du romantisme à nos jours*. París: José Corti, 2005. 446 p. (Les Essais).

COLLOT, Michel. *La Pensée-paysage : philosophie, arts, littérature*. Arles: Actes sud ; Versailles : Ecole nationale supérieure du paysage, 2011. 282 p.

DRIVER, Felix. *Geography militant: cultures of exploration and Empire*. Oxford: Blackwell, 2000. 258 p.

GRACQ, Julien. *Le rivage des Syrtes*. París: Éditions José Corti, 1951.

MARTÍ-HENNEBERG, Jordi. *L'excursionisme científic*. Barcelona: Alta-Fulla, 1994.

NOGUÉ, Joan. *Paisatge, territori i societat civil*. València: Tres i Quatre, 2010. 153 p.

PAGÈS, Vicenç. *Dies de frontera*. Barcelona: Proa, 2014. 325 p. (A Tot Vent; 610).

PLA, Josep. *Un petit món del Pirineu*. Barcelona: Destino, 1974. 652 p. (Obra Completa; 27).

PLA, Xavier. *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària*. Barcelona: Quaderns Crema, 1997. 527 p. (Assaig; 19).

PROUST, Marcel. *A la recerca del temps perdut*. Barcelona: Columna, 1991. 3 v. [Títol original *À la recherche du temps perdu* de 1913-1927].

SAID, Edward. *Orientalisme*. Vic: Eumo, 1991. 355 p. (Referències; 12).

SALA, Toni. *Rodalia*. Barcelona: Edicions 62, 2004. 140 p. (El Balancí; 503).

SOLDEVILA, Llorenç. *Comarques barcelonines*. Barcelona: Proa, 2009. 359 p. (Geografia Literària; 1).

SOLDEVILA, Llorenç. *Comarques tarragonines i Terres de l'Ebre*. Barcelona: Proa, 2010. 411 p. (Geografia Literària; 3).

SOLDEVILA, Llorenç. *Barcelona Vella*. Barcelona: Proa, 2013. 285 p. (Geografia Literària; 9).

VIDAL DE LA BLACHE, Pau. *Tableau de la Géographie de la France*. París: Libr. Hachette et Cie., 1903.

VILA, Pau. *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino, 1926. 263 p.

© Copyright Joan Nogué i Font, 2015

© Copyright *Biblio3W*, 2015

Ficha bibliográfica:

NOGUÉ i FONT, Joan. Geografia, literatura i viatge. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*. [En línea]. Barcelona: Universidad de Barcelona, 15 de julio de 2015, Vol. XX, nº 1.126. <<http://www.ub.es/geocrit/b3w-1126.pdf>>. [ISSN 1138-9796].